

Tárcáink

Szombaton:

Hatvany Tajos: Bálók, párok, temetőárok.

Vasárnap:

Karintny Frigyes: A halál és a favágó.

Egy elfelejtett műtörténész a XVI. században

Irta: Kremmer Dezső

Gyulafehérvár sok vérázattá Szent György-kapuja közelében emelkedett az oszlopos, tornácos, szépséges Geszty-kuria, melyet Rákóczi Zsigmond az utolsó Geszty halála után adományozott egy magyarországi literátus embernek, néhai való jó Szamosközy Istvánnak, aki Erdély keserű megaláztatásainak idején róttá a betűket s kereste új hazája régi fényességét a porlepte fascikulások, pergamenek világában. Az egykor nagy dáridókat látott kuria ettől fogva elcsöndesedett. Az öreg kertben elhaltak a dévaj asszonyi kacagások, mert a deresedő fejű gazda, a „jöttment“, a „külföldi“ (mert hiszen Magyarországról való volt), csöndes horáciuszi életet teremtett maga körül. Sok vihar vágatott el feje fölött s bizony Szamosközy uramnak legforróbb, termékeny férfiévei Erdély nagy belső harcainak idején hulltak a multba s az akkor még csak ötven év körül járó tudós már álmait és barátait egyaránt eltemette.

Erdély arany tollu történetírója ekkor már megírta élete nagy munkáit. Két fejedlem és egy ország hódolt neki ezért. De a végzet különös kegyelméből, vagy kegyetlen-

ségéből, legelső munkáját, mely pedig a XVI. század hazai és külföldi tudós világának figyelmét egyaránt ennek a magyar szívvel megáldott férfinak nemes alakjára terelte, oly hamar feledték el, hogy mi, több mint három évszázad borus világán át visszatekintő utódok, alig tudjuk ennek okát adni.

Ezeröttszázkilencven körül irtak akkor. A fiatal, szinte gyermekifju Szamosközy, mint korán árvaságra jutott segény magyar fiu, az erdélyi társaséletben nagy szerepet játszó Sombory László fehérvári főur házához került nevelőnek. Egy pár fönmaradt, fakó írásu egykori levél intim soraiból tudjuk, hogy a Sombory-fiu s a fiatal, eszes Szamosközy csakhamar meghitt barátok lettek. Vidám, vendégmarasztaló nagyuri világ járt a Sombory-portán s az asszonyt, kupát kergető magyar urak hazájuk cifra, felfordult állapotán érzett keserűségüket — more patrio — borral öblögették. Ez uri társaságnak egyik közkedvelt alakja volt Kovacsóczy Farkas kancellár uram, aki itt ismerte meg a fiatal Szamosközyt. A szerény modoru ifju széles látóköre, komoly, elmélyedő lelki világa csakhamar feltűnt az emberismerő nagyurnak s szinte atyai barátságával tüntette ki a hontalant.

Térült fordult az idő. Az öreg Sombory egyszer csak itt hagyta vadaskertjeit, szérűit s vitéz őseihez tért meg. És ekkor a fiatal Szamosközy életében nagy változás történt. 1591-ben ugyanis a kancellár elküldte az ifju Somboryt külföldi felejtő utra, melléje rendelvén mentornak Szamosközyt. Lázás utikészülődések. A huszonnégy éves nevelő előtt új szellemi fejlődések lehetősége nyílt meg. A dolgok hosszas meghányása-vetése után a választás a padovai nagyhirű egyetemre esett,

hol Kovacsóczy is tanult két éven át. Tarso-lyukban elemózsiával, degezükből jófajta erdélyi aranyakkal, s szívükben ezer vágatól fűtött fiatalos bizakodással indultak akkoron nem minden veszély nélküli utjukra. Levelek sárgulására értek az árkádos városkába.

A fiatal Sombory jogi tanulmányokat akart folytatni, Szamosközy pedig álmodozó lélekkel merült el az antik világ csodáiba. Voltak már némi előtanulmányai, mert még otthon, Erdélyben, minden szabad idejét avval töltötte el, hogy a dáciai római emlékeket, sírfeliratokat, oszlopfejeket keresgette, s szorgalmasan jegyezte azok megfejtését, méreteit, lelőhelyeit. Itt azután rendezgetni kezdte tekintélyes jegyzeteit s csakhamar kialakult lelkében a vágy, hogy önálló munkába jegecítse kutatásait s a dák-római emlékekről, hite szerint az első tudományos munkát megírja.

Alig egy évre rá átköltöztek az örök városba és itt két hosszú évet töltöttek el, de nem egyforma szellemi haszonnal. Míg ugyanis Sombory a híres római farsang örömeit két kézzel iparkodott kiélvezni, az álarcos menetek forró forgatagában sok szép ismeretlen asszonynak, leánynak inkognitóját iparkodván fölfedni, azalatt társa a Forum Romanum *beszélő kövei* közt élte lázas napjait. Az antik szobrok örökszép vonalait kezdte összehasonlítani az otthoni emlékekkel s így ez az *álmodozva bolyongó magyar az első hazánkbeli, aki műtörténeti összehasonlításokat tett.*

Jártak már előtte is honfitársai Padovában, Bolognában, Firenzében, de egynek lelkét sem ihlette meg az a titkos égő vágy, az a komoly munkába szökő törekvés, hogy a

honi műemlékek fölértékelésével a magyar föld gazdag művelődési múltját feltárják kortársaik előtt. Ahogy merengve járt az ifju Szamosközy a római múlt örökszép emlékei között, lelkét érzékennyé, fogékonyá tette ez a befelé mélyedés, s ezeken a benyomásokon át látta egy másik elmerült kultúra szanaszét heverő romjait. Ő volt az első magyar, ki előtt a hallgató kövek először szólaltak meg.

De most már szóljunk magáról a munkáról. A kor tudományos felfogásához hiven latinul megírt munka címe: *Analecta Lapidum Vetustorum et Nonnullorum in Dacia Antiquitatum*. Öreg kövek s némely dáciai régiség emlékezete. Kinek ajánlta volna az ifju tudós e művét, ha nem az ő szeretett nagyuri pártfogójának, a kancellárnak? Szinte neki írta könyvecskéjét. Jól ismerte hazája politikai és társadalmi viharoktól felszaggattott arculatját; ismerte a XVI. századbeli magyarnak vallásos lángban égő, szűk körben mozgó tudáskészletét: vajjon írhatta volna-e azoknak az ő forradalmi eszméit, finoman elaprózó műbirálatait? A sorok között szinte érezniük kell, hogy egy tisztultabb, talán csak az ő képzeletvilágában élő kis közönség részére tárja ki szellemének új virányokról hozott kincseit; számára ennek a kis közönségnek mintegy megtestesítője volt a tudós kancellár.

„Amikor Dáciáról írom ezeket”. — mondja lelkes előszavában — „nem tudok eléggé csodálkozni, honnan van a honi dolgok iránt az a lekiesinylés, hogy a nagy hajótörésből megmaradt emlékeket korunkban inkább megvetéssel sújják, mintsem emlékezetre méltónak ítélik!” Mintha csak a mi századunk közönyét ostromozná... Szentére lobbantja korának, hogy senkinek se jutott

eszébe napfényre hozni „az elisyumi mezőkön alvó” relikviákat.

Maga a mű kettős vezéreszmét mélyít ki. Az otthoni emlékeket írja le s az olaszországi műemlékekkel hasonlítgatja össze azokat. Amikor hazája műemlékeiről esokorba köti gyakran meglepően éleselméjű gondolatait, nem elégszik meg az egyszerű leírással, hanem a római vagy, velencei műemlékek közt keresi a hazaiakhoz hasonlót; összehasonlítva bírál s itt-ott már igyekszik bevilágítani az alkotó művészelme rejtett érzésszövedékeibe is. Egy-egy hazai szoborműről nyíltan ki tudja mondani, hogy durvább alkotás, mint a hozzá hasonló római műretek. Hazaszeretete nem ragadja tulzásba: magyar lelkének izzó tüzére mindenkor az igazság nemes palástját borítja. Ez a megállapítás adja kezünkbe műve benső értékének kulcsát. „Mindnyájunk kötelessége a kövek pusztuló emlékezetét napfényre hozni”. Valami üde levegő, szokatlan hang csap felénk ez egyetlen mondatból is, mely mintha nem is a véres kezű XVI. század fiának ajkairól hangzott volna el. Saját-szerű előreérzése a nagy műtörténelki vesztegnek, mely e merész uttörő háála után szakadt csak igazán hazánkra. Mintha egy jósnak esodás ihlete termékenyítette volna meg a Róma kövei közt árván bolyongó magyart, aki belenéz annak a két szomorú századnak vérpárás forgatagába. Talán szeretett hazájának dülő harcaira gondol, mikor így kiált föl: „A végzetes háború, minden országnak s városnak hőhéra, csupán abban az egy dologban mutatkozik jóindulatának az utókor előtt, hogy mikor a legtöbb város virágát s erejét eltaposta, mikor az emberek legértékesebb műveit megsemmisítette, a régiségek emlékezetét és sok dolognak emlékét legalább hamvaikban hagyja ránk”. Odébb

megható szeretettel igéri: „Azokon a vidékeken, hol Dácia terül el, a városoknak nagyon sok holtestét láthatjuk, önromjaik alá temetkezve... S a szomorú harcokból megmaradt felíratos emlékeket, mint *Absyrtes szétszórt tagjait*, amennyire tudjuk, össze fogjuk gyűjteni”. Nos, ez ígérletét becsülettel be is váltja.

Tisztult műtörténeli érzékét mutatja, hogy a Traján-oszlopot történeli és művészet-történeli nézőpontból írja le. De szólaltassuk meg ő magát. „A dáki háborunak képe igen szép művészies kidolgozásban megörökítve látható ma Rómában, a csigavonalas Traján-oszlopon; e háborunak itt kidolgozott képsorozatát nagy gyönyörűséggel szemlélgettük. Magasba nyúlik az oszlop, melynek csuocsára belül 158 lépcsőfokon át jutunk, a végnélküli körben lassan körülfutó csigavonal mentén. Felületén pedig márványba vésvé, elejétől végig szobrászati domborművekkel Trajanusnak Deceballal folytatott harca tárul elénk. Legalul van a Duna, szakállas férfi képében, nádfürtös fejlet s az urnából, melyre könyökével támaszkodik, folyó ömlik. Majd követi ezt ama hid épülete, melyet Trajanus a Dunán veretett, nagyszerű és esodás szép megmunkálással. Az egymáson átömlő hullámok tariajai ott viaskodnak az oszlopok közt s az azokból kiemelkedő boltíves hidnak képe tűnik elő. Azután erdőségek sorjájának el, melyek utvesztőin Trajanus serege Dáciába tört. Nem késlekednek, csatát kezdenek s ott látjuk pompás sorozatba jegecítve a hadjárat egész lefolyását. Eminnen vezetük a császár elé a könyörgő Decebalt, amint annak lábai elé borulva, a béke feltételeit hallgatja meg. Majd a pártütő új háborút kezd, Decebalt egész seregével szélverés s a halott fejét kardra tüzve hozzák. Székhelyét, Sarmiz-t faltörő kossokkal s hajítógépekkel törük s veszük be.”

(Vége következik)